

Luminile și umbrele exilului

Alexandra CIOCĂRLIE

Din lucrările memorialistice, din interviurile acordate și din alte însemnări de tip confesiv se poate contura o imagine a felurilor de moduri în care au perceput experiența exilului personal scriitorii români stabiliți la Paris după instalarea regimului comunist în România. În multe cazuri, nu este vorba de realizarea unui bilanț retrospectiv global, ci de observații sporadice care, puse alături, permit totuși reconstituirea unui tablou general. Fiecare surghiunit a receptat în felul său despărțirea de țara de origine. Dincolo de trăirea individuală, există însă și destule trăsături comune între diferitele raportări la acest fenomen de ruptură impusă de împrejurările istorice. Ne propunem să evidențiem câteva din aspectele definiției ale exilului, așa cum reies ele din mărturiile directe, mai mult sau mai puțin obiective, ale scriitorilor implicați.

Dintre avantajele noii lor existențe după ce au trecut cortina de fier, majoritatea celor scăpați dintr-un regim de dictatură au apreciat cu precădere libertatea de mișcare dobândită în țara de adopție. Presimțind persecuțiile comuniste, Theodor Cazaban s-a pus la adăpost într-o țară neatârnată („Am venit în Franța [...] ca un refugiat care-și salvează viața” – Cazaban 2002: 171). Amețit de posibilitatea de a acționa nestingherit după propria voință, Virgil Ierunca a trăit momente de feroare pe străzile Parisului („Amețeala lucidă a străzii îmi pune în simțuri libertatea” – Ierunca 2000: 142). Însăpăimântat la aflarea veștii că rușii au fabricat prima lor bombă atomică, el s-a liniștit doar la gândul că se afla la Paris, în zona liberă a Europei („Un fel de panică mă năpădește, dar încetul cu încetul mă împac cu iremediabilul. Pentru prima dată mă gândesc la Paris, pentru prima oară el devine orașul «meu»” – Ierunca 2000: 87). Scriitor colaboraționist, răsfățat al regimului comunist din România, Petru Dumitriu a abandonat opulența de acasă pentru anonimatul francez de dragul libertății spirituale posibile doar într-o țară neaservită Moscovei (Dumitriu 1995: 115). După anii petrecuți în totalitarism, Ilie Constantin a trăit experiența revigorantă de a descoperi independența desăvârșită a gândirii la Paris. Supus presiunilor insistente ale securității de a deveni informator, el s-a rupt de tot ce contase în existența lui anterioară pentru a-și lua viața de la capăt într-un mediu lipsit de constrângeri politice („mă pierdusem familial, literar, ca poziție socială, dar și câștigasem viața în afara delațiunii și a fricii, existența liberă” – Constantin 2000: 217). În bilanțul de sfârșit de an din 1987, Bujor Nedelcovici a socotit că actul plecării din România a fost crucial pentru supraviețuirea sa umană și artistică prin stabilirea într-un spațiu eliberat de teamă („Esențialul a fost salvat: viața și creația” – Nedelcovici 2005: 97). El s-a simțit în siguranță doar când a ajuns la Paris: exilându-se, și-a depășit toate vechile aprehensiuni stârnite de un regim

tiranic și a putut trăi firesc, ferit de amenințări („Evadând din sistemul dictatorial românesc, am învins frica, incertitudinea – în fiecare clipă se putea întâmpla ceva – și am dobândit normalitatea, împăcare cu sinele ascuns” – Nedelcovici 2005). Sosit, pe un drum invers celui străbătut cândva de Ovidiu, de la periferie în centrul lumii, Matei Vișniec nu a resimțit exilul ca pe o povară de vreme ce acesta l-a eliberat dintr-o țară unde nu se întrezărea nimic bun la orizont („În 87, septembrie, când am plecat eu la Paris cu viză de turist, nu se vedea nicio urmă de scufundare definitivă. Mi se părea că totul va continua, la fel, la nesfârșit – Vișniec 2007”). Posibilitatea de a trăi neîngrădit în Franța l-a făcut pe Dinu Flămând să treacă peste toate dificultățile de a se adapta la mentalitatea occidentală („N-o să pot gândi niciodată cum gândesc ei. Dar în același timp, aerul de libertate de aici, libertatea efectivă” – Flămând 1993). Venit dintr-un spațiu al imobilizării forțate, pe Virgil Tănase l-a fascinat, de cum a pășit în Apus, facilitatea de mișcare, de a călători oriunde dorea, fără a da socoteală autorităților („eram fermecat că puteam călători liber” – Tănase 1996: 108). De libertatea firească de a vedea lumea a profitat și Bujor Nedelcovici: dornic să se impregneze de atmosfera fiecărui ținut descoperit (Nedelcovici 2005: 79), el înceta să se mai gândească la trecut, în primele sale drumeții, spre a sorbi cu nesăț frumusețea locului și a timpului prezent („Uit tot ce am lăsat în urma mea și pentru lungi clipe eliberatoare mă bucur de imaginile ce mă înconjoară” – Nedelcovici 2005: 81). Întoarcerea în țara lăsată în urmă ar fi însemnat recăderea în captivitate, așa că nu e de mirare că majoritatea proscrișilor au avut un coșmar cu scenariu identic, cel de a se regăsi brusc la București, fără posibilitatea de a mai pleca de acolo (Ierunca 2000: 49; Lovinescu 1999: 83, 187; Dumitriu 1995: 137; Astaloș 2004: 211, 212, 213; Nedelcovici 2005: 75). Fizic și spiritual, părăsirea României a însemnat pentru exilați o adevărată eliberare. Dincolo de simpla posibilitate de deplasare fără restricții, de neconceput într-o țară polițienească, dar de la sine înțeleasă într-un stat de drept, plecarea a echivalat cu o evadare salvatoare din captivitate, dintr-un loc sufocant al tuturor restricțiilor și interdicțiilor în care existența normală nu mai părea posibilă.

Odată ajunși în Franța, intelectualii români au pătruns într-un univers fundamental diferit de cel familiar lor până atunci. Bujor Nedelcovici s-a arătat recunoscător pentru această șansă de a pricepe rosturile altei lumi („Datorez exilului o cunoaștere a unei realități politice, culturale și spirituale” – Nedelcovici 2004). Izbit de varietatea coloristică occidentală, atât de puțin asemănătoare cu cenușiul românesc, Virgil Tănase a avut reacția estetic-senzuală, iar nu politică, de a se găsi brusc într-un spațiu cu totul insolit („am primit un veritabil șoc vizual datorită diversității și violenței culorilor [...] Era un șoc fizic: descoperirea unei noi planete” – Tănase 1996). Mulți exilați au practicat la Paris o meserie nouă, iar unii au explorat cu pasiune tainele domeniului de activitate inedit. Printr-un stagiul de informatică, Alexandru Papilian a intrat direct în contact cu spiritul occidental, ceea ce i-a modificat modul de a gândi. Ulterior, a devenit jurnalist și astfel a putut ajunge în zone greu abordabile spre a scormoni realitatea aflată în continuă schimbare („sunt sedus de ziaristică atât ca tehnică jurnalistică, dar și ca posibilitate de a pătrunde în domenii și locuri în care altfel nu ai acces” – Papilian 1992). Dinu Flămând s-a lăsat și el atras de ritmul frenetic al gazetăriei, care-i dădea sentimentul că nu mai există decât clipa prezentă, când microfonul aproape creează știrea („cea

mai pasionantă și cea mai obositoare meserie... diferă ritmul, timpul, ce s-a întâmplat săptămâna trecută nu mai există” – Flămând 1993). Stabilirea în Occident a însemnat pentru exilați descoperirea unor oportunități mai puțin dezvoltate sau chiar inexistente în România.

Un avantaj particular evidențiat de mulți scriitori români aflați în pribegie, a fost cel de a se instala tocmai la Paris, strălucit focar cultural. Din perspectiva Monicăi Lovinescu, era importantă posibilitatea de a se stabili în capitala Franței, răscruce de culturi, punct de pornire ideal al oricăror manifestări intelectuale („tot ceea ce venea din lumea întreagă să se verifice pe rampa de lansare a Parisului” – Lovinescu 2001: 13); Theodor Cazaban se bucura de prezența sa într-un loc ce favorizează ecloziunea spirituală așezându-i pe oameni într-un climat prin excelență cultural („Este aproape fatal să te cultivi când trăiești la Paris” – Cazaban 2002: 213); George Astaloș socotea că orașul prilejuiește mereu punerea în circulație a unor inovații artistice majore („cea mai importantă metropolă a lumii, al cărei diapazon a dat tonul creației universale moderne” – Astaloș 2004: 233); Virgil Tănase găsea că „pentru români, centrul lumii se află la Paris” (Tănase 1996: 33). Era la mijloc vechea fascinație galică a intelectualilor din România, țară atât de îndatorată istoric surorii sale latine („Am venit [...] cu pasiunea pe care o nutream, ca toți românii, de altfel, pentru Franța” – Cazaban 2002: 171). La aceasta se adăuga considerația deosebită acordată de toți Parisului („prestigiul pe care-l capătă în ochii lor faptul că trăiesc la Paris” – Stolojan 1996: 130). În plus, majoritatea exilaților aveau senzația că au ajuns într-o lume familiară, de multă vreme cunoscută: Monica Lovinescu se considera intim legată de Paris („Mă simt, dacă nu acasă, cel puțin de-ai casei. Cât poți să nu te simți străin în alt loc decât acela unde te-ai născut, aici a fost” – Lovinescu 2001: 218); Sanda Stolojan confirma impresia românilor de a fi în spațiul lor („când te gândești că tocmai în această Franță, plină de contradicții și așa de puțin făcută în aparență pentru a înțelege problemele noastre, se simt românii cel mai «la ei acasă»” – Stolojan 1996: 108). Matei Vișniec a regăsit aici un loc bine știut din cărți și închipuire („Eram, ca să zic așa, în patria mea mentală, într-o proiecție pe care o îmbogățisem cu lecturile mele de ani și ani de zile, și când am ajuns acolo totul îmi era cunoscut” – Vișniec 2007). Acasă s-au simțit la Paris și Ilie Constantin, incapabil o vreme să lipsească mai mult de o lună de acolo („tot timpul sunt nerăbdător să revin în acest oraș” – Constantin 2000: 212), și Bujor Nedelcovici, deja deprins să trăiască și să scrie în metropola franceză („Faptul că am publicat în Franța câteva cărți care s-au bucurat de un oarecare succes și că trăiesc aici de mai mulți ani mă fac să mă simt... «la mine acasă»” – Nedelcovici 2000). Orașul de adopție s-a dovedit a fi un spațiu benefic pentru proscrisii români legați în chip tradițional de el.

Unii dintre cei care și-au părăsit țara pentru o nouă viață au văzut în exil o inițiere presupunând încercarea propriei țării de caracter („un spațiu de confruntare morală, un prilej de adâncă verificare cu sine” – Ierunca 2000: 343), o necesară înfrângere a mândriei dublată de sondarea profunzimilor ființei în efortul de armonizare lăuntrică („un exercițiu de perpetuă umilință, marcat de adevărata regăsire de sine” – Astaloș 2004: 109). Theodor Cazaban refuza să acorde surghiunului semnificație inițiativă arătând că cei siliți să plece din țara lor erau mai degrabă oameni umili decât indivizi superiori, capabili să se detașeze de contingent

(„Să nu dăm exilatului calitatea spirituală pe care o posedă un mare inițiat, eliberat de această lume [...] Noi suntem niște inși modești” – Cazaban 2002: 26). Alți intelectuali au recurs însă la această interpretare a experienței lor de transplantare pe meleaguri străine. Aflați „pe drumul Damascului” (Ierunca 2000: 90), exilații au fost constrânși să-și ia viața de la început și să se purifice după ce au renunțat la o parte din ei înșiși („Noi, care am preferat exilul, care am luat totul de la început și am câștigat libertatea, am pierdut de asemenea o parte nevăzută din noi. A trebuit să ne amputăm, să ne curățim, să creștem altfel” – Stolojan 1996: 279). Prin sacrificarea întregii lor vieți anterioare, ei au păstrat doar elementele primordiale ale ființei („Exilul îl readuce pe om la esențialul care trece prin despuierea integrală: casă, limbă, ba chiar nume” – Stolojan 1996: 57). Doar reclădindu-se integral, și-au putut dobândi o nouă identitate („Trebuie să reconstruiesc totul pe alte temelii! Și cu alte cărămizi: trecut, sentimente, cunoaștere, rațiune, conștiință, Dumnezeu” – Nedelcovici 2005: 65). Totodată, exilații au renăscut în altă lume („Exilul e ceva foarte grav. E a doua naștere” – Flămând 2000a; vezi și Nedelcovici 2005: 47, 49, 57). Dintre toți scriitorii români stabiliți la Paris după al doilea război mondial, Bujor Nedelcovici a revenit cel mai des asupra defnirii exilului ca probă inițiativă. El a înțeles în termeni aproape religioși părăsirea țării ca pe o „treaptă spre moarte”, dar și un „ritual de pasaj spre lumină” (Nedelcovici 2005: 64), o „convertire pe drumul Damascului, urmată de o renaștere și o iluminare” (J, 105), o „asceză interioară” dublată de „penitența exterioară” (Nedelcovici 2005: 117). Era vorba de o „probă a labirintului”, o întoarcere după un „pelerinaj spiritual” încheiat prin mântuire (Nedelcovici 2005: 193), un „drum al cunoașterii” în care condiția de proscris se lasă depășită doar după ce au fost scoase „la suprafață reziduurile subconștiente” – doruri, complexe, amintiri (Nedelcovici 2005: 212). „Probă a adevărului” (Nedelcovici 2005: 542), pribegia a însemnat o „moarte și o înviere”, descoperirea altei identități prin depășirea propriilor „limite și praguri și ridicarea la alt nivel moral, spiritual și cultural” (Nedelcovici 2005: 553). Celor care nu s-au pierdut și au avut forța morală de a trece peste încercarea revenirii la suprafață după cufundarea în ei înșiși, exilul le-a adus șansa de a se izbăvi. După mărturia unora din cei implicați, surghiunul le-a dat posibilitatea de a descoperi o altă lume și, mai mult, de a se descoperi pe ei înșiși.

Intelectualii români aflați la Paris au consemnat diferite alte avantaje ale noii lor situații, cum ar fi posibilitatea de a intra în contact, pe acest teren al hazardului, cu personaje inabordabile în mod normal („Spațiu de speranță, prin excelență, exilul devine astfel terenul întâlnirilor nesperate” – Astaloș 2004: 223) sau mobilitatea spirituală superioară celei a unor indivizi care nu s-au desprins niciodată de țara lor („Va fi un fel de ființă cosmopolită, un cetățean european care se poate deplasa cu mai multă ușurință pe plan psihologic decât francezii, nemții sau alți cetățeni europeni de baștină” – Țepeneag 2003: 139). În scrierile proscrișilor sunt însă invocate cu mult mai multă insistență neajunsurile exilului. Dintre acestea, des pomenite sunt grijile materiale și sărăcia îndurate, cel puțin o vreme, de cei care și-au abandonat toate bunurile în România. Monica Lovinescu a surprins imaginea jalnică a cozilor formate din solicitanții de azil copleșiți de frică și nevoi („Ieșiți din lagăr, sau izgoniți de teama de a ajunge acolo, toți cei ce fac azi coadă pe rue Copernic au lăsat o casă, o familie, o țară – unii chiar un destin – spre a se milogi

după altă identitate” – Lovinescu 1999: 62-63); Virgil Ierunca a notat mizeria în care a trăit în primii săi ani la Paris („nu mâncasem astăzi din lipsă de arginți. Sunt atât de sărac acum, încât până și drumurile prin Paris le fac pe jos, fără metrou sau autobuze” – Ierunca 2000: 127); Theodor Cazaban s-a declarat scandalizat de faptul că în România proscrisii au fost socotiți drept beneficiari abuzivi ai unui trai îmbelșugat, deși ei erau niște oameni amărâți confrunțați cu toate dificultățile începutului („am suferit atâta la Paris în 1948, când nu era încă niciun sistem de ajutorare; am fost obligați să facem, unii dintre noi, chiar intelectuali, muncile cele mai grele. Iar românii din țară te numesc «profitor» și «îmbuibat»” – Cazaban 2002: 99); Paul Goma a fost mereu preocupat de nesiguranța materială amenințătoare chiar pentru scrisul său („ruperile, întreruperile, indisponibilitatea – pentru scris – vin în mare parte din nesiguranța materială în care trăim” – Goma 1997a: 54; vezi și 209, 220, 297). George Astaloș socotea că existența exilatului era periclitată în permanență de spectrul lipsurilor („simțul riscului este mult mai dezvoltat decât la muritorul de rând, a cărui existență nu este pusă sub semnul penuriei cronice iminente” – Astaloș 2004: 184). El a observat năstrușnicele închipuiri de agonisire ale proscrisilor („E de neînchipuit gradul de inventivitate și multitudinea de forme prin care exilatul visează să se căpătuiască” – Astaloș 2004: 169): aceste plâsmuiri erau oarecum firești pentru niște oameni supuși veșnicelor suișuri și coborâșuri ale unei existențe nestatornice în care totul poate fi pierdut de la o zi la alta („Capricioasă e viața exilatului! „Azi ai, mâine n-ai”” – Astaloș 2004: 187). Chiar și cei care s-au adaptat mai ușor în țara adoptivă, au avut de depășit dificultăți financiare: Virgil Tănase și-a amintit de lipsurile financiare ale începutului când problema banilor i-a „otrăvit viața la Paris” (Tănase 1996: 114), Alexandru Papilian a evocat greutățile inițiale ale vieții sale pariziene în perioada în care a „tras mâța de coadă” (Papilian 1992). În general, existența exilaților a fost marcată de privațiuni materiale.

Cei care au părăsit România nu au renunțat doar la bunurile lor pentru a-și reface viața de la zero pe alte meleaguri, dar s-au separat și de oamenii ori peisajele dragi. Pentru majoritatea exilaților, grea a fost despărțirea de familie și prieteni, de casă și locurile bine știute spre a porni într-o aventură nesigură („trecutul, amintirile, copilăria, iubirile, prietenii, toate părăsite pentru un viitor necunoscut” – Nedelcovici 2005: 547; vezi și Stolojan 1996: 188; Constantin 2000: 217). În opinia lui Bujor Nedelcovici, plecarea a însemnat o pierdere totală – incluzând și amintirile sau sufletul („exilatul își lasă o parte din trup și suflet «pescuitorilor de oameni» – și fuge pentru a se salva. Exilul este efortul sisific în care exilatul se străduiește să redobândească o parte din trupul și sufletul pierdute pentru totdeauna” – Nedelcovici 2005: 67). Raportarea la propriul trecut a fost dificilă pentru proscrisi. Ilie Constantin socotea că plecarea l-a obligat să-și anihileze existența anterioară („Îmi spuneam că trecutul trebuia să dispară, să rămână la locul lui, și că viața mea trebuia să se schimbe” – Constantin 2000: 205). În schimb, George Astaloș considera că mulți căutau în exil să-și modeleze viața actuală în funcție de amintiri spre a regăsi cândva traiul lor de odinioară („Exilatul autentic își clădește prezentul pe imaginile unui trecut, în speranța unei ipotetice recuperări viitoare a modului inițial de viață” – Astaloș 2004: 55). În ce o privește, Sanda Stolojan identifica rămășagul celor lipsiți de țara lor în conservarea memoriei fără ca existența de odinioară să o copleșească

pe cea cotidiană („Să păstrezi aprinsă flacăra trecutului fără s-o lași să te devoreze, acesta este pariul nostru existențial, pariul nostru, al celor care trăim starea exilului” – Stolojan 1996: 7). Dezrădăcinarea a echivalat însă – credea Dumitru Țepeneag – cu riscul risipirii reperelor prin sentimentul de a nu mai avea o instanță morală în fața căreia să fii dator să-ți justifici acțiunile („în dezrădăcinarea lui, nu-și cunoaște decât interesele materiale, nu și datoriile morale. Nu mai are de dat socoteală” – Țepeneag 2000: 166). Orientarea în noua viață din țara de adopție presupune întrucâtva pierderea punctelor de referință din vechea existență.

Un obstacol aflat în calea exilaților a fost declasarea socială: uneori, ei au renunțat la o situație stabilă în România pentru a trăi din expediente în Occident, o bucată mai scurtă sau mai lungă de timp. Redactor la diferite reviste și la studioul cinematografic în București, Ilie Constantin a lucrat multă vreme la Paris ca paznic la un parking subteran cu gândul că acceptarea meseriilor oricât de umile era prețul vieții în libertate („În mod premeditat, m-am mulțumit cu slujba modestă pe care mi-o găsisem, dar care era a mea” – Constantin 2000: 205). George Astaloș considera că renunțarea silită la propria profesiune era printre principalele neajunsuri ale existenței celor deplasați în afara spațiului lor vital („Anii de dezrădăcinare, efortul de adaptare la mentalitatea altei lumi, dificultățile materiale, goana după actele necesare rezidenței în țara de adopție, descalificarea profesională, reciclarea fără voie și multe alte inconveniente de care se lovea un exilat” – Astaloș 2004: 89). Portar pentru o vreme la un mare imobil dintr-un cartier de lux al Parisului, Bujor Nedelcovici a socotit că primirea oricărei ocupații făcea parte din aventura cunoașterii presupusă de exil („Faptul că sunt «huissier» nu are nicio importanță. Am venit cu gândul să «nu refuz» nimic pentru a începe o nouă viață” – Nedelcovici 2005: 56). Paul Goma enumera decăderea socială printre încercările cumplite ale dezrădăcinării, uneori mai constrângătoare chiar ca detenția („Exilul este o încercare cumplită, mulți fiind pușcăriașii jurând cu mâna pe inimă că e mai greu decât închisoarea – pentru motive sfâșietor de simple: înstrăinarea, ca la toți dezrădăcinații, declasarea” – Goma 1998: 20). Theodor Cazaban a împărtășit suferința proscrisilor de a nu se putea impune profesional și material în Occident („Noi, exilații, am suferit în străinătate. Puțini au reușit să răzbească” – Cazaban 2002: 169). Mulți intelectuali români au trăit la Paris experiența dureroasă a marginalizării sociale.

Pentru scriitori, nerecunoașterea lor ca profesioniști de către literații occidentali însemna în sine un eșec. De acest tip de ratare vorbea Monica Lovinescu atunci când amintea obsesia scriitorilor români, incapabili să cucerească aplauzele pariziene, pentru reușita lui Cioran, Eliade și Ionesco („pe cât de consolatoare a fost pentru mândria noastră de vechi exilați reușita excepțională a trinității Ionesco-Eliade-Cioran, pe atât s-a dovedit de nocivă pentru nou-veniți [...] fiecare se întreba, sosind în exil, de ce nu i s-ar întâmpla și lui la fel” – Lovinescu 2001: 109). Apreciat de confrăți în România, Ilie Constantin a resimțit dureros faptul de a fi socotit multă vreme la Paris un simplu diletant („La plecarea din țară, eu mă vedeam drept un scriitor profesionist care se instala în Franța. Aici, singurul statut ce-mi putea fi acordat era cel de scriitor amator” – Constantin 2000: 210). Conștient de dificultatea de a accede în mediul literar străin („Lumea literară franceză va fi existând pe undeva, dar e greu de pătruns în ea – cum nu poți pătrunde în orizont” – Constantin

2000: 197), el și-a considerat plecarea din României ca suprimare a propriei vieți creatoare la care n-a revenit decât, după zece ani de tăcere, când a început să fie prețuit pentru poezia publicată în limba noii sale țări („Fuga mea din țară a fost riguros echivalentă unei sinucideri literare. De-a binelea eu am crezut că totul luase sfârșit, că scriitorul Ilie Constantin existase vreme de vreo zece-doisprezece ani” – Constantin 2000: 196). Cât despre Dinu Flămând, el a admis în exil ceea ce odinioară i s-ar fi părut de neconceput, anume că nu mai conta ca artist și că putea supraviețui fără scris („A fost o perioadă în care a trebuit să accept că eu nici nu exist ca scriitor. A trebuit să consimt că, dacă vreau să exist în literatură, trebuie să încep de la zero. Am acceptat chiar că pot trăi fără literatură” – Flămând 2000b). Anonimatul intelectual a fost greu de suportat pentru mulți autori români impuși în țara de origine. Sanda Stolojan arăta că pentru scriitorii dornici de glorie, admirați în România de cititori și de critici, faptul de a nu fi cunoscuți la Paris a constituit un obstacol psihologic („mai ales intelectualii care au fost răsfățați cândva de regim, care sosesc plini de ambiții, cu un ego dilatat de avantajele acordate scriitorilor în țară, aceia cad de sus și suferă de a se regăsi în rând cu toată lumea” – Stolojan 1996: 67). Ea însăși a constatat cu o anumită amărăciune că era ignorată printre francezii iluștri („În jurul nostru [...] deținează celebrități pariziene din lumea literară, artistică, politică [...] îmi dau seama că voi fi întotdeauna o necunoscută pentru acești oameni” – Stolojan, 1999: 93). Copleșit de aplauze în România, Petru Dumitriu s-a trezit în postura neașteptată de a fi neglijat cu totul ca scriitor în Franța („dacă te uiți bine cum sunt eu în opinia literară franceză – sunt mort, nu exist, asta-i adevărul” – Dumitriu 1995: 96). Dinu Flămând a înțeles că în noua lui situație notorietatea publică devenea irelevantă („dacă nu ești în acord cu tine însuși, ce importanță are că ești cunoscut?” – Flămând 1993). Dumitru Țepeneag a descoperit că în lumea liberă bravura conta doar în înfruntarea lipsei de notorietate („Aici curajul nu ajută la nimic. Eventual la suportarea anonimatului” – Țepeneag 2000: 197). Animator și teoretician al onirismului la București, el a ezitat să rămână în Franța și pentru că și-a dat seama că scrierile sale puteau fi socotite cu adevărat inovatoare în România, până nu de mult aflată în zodia realismului socialist, mai puțin în Parisul tuturor experimentelor literare („«curajul» într-un context de libertate nu impresionează pe nimeni; nu am destule relații în cercurile avangardiste” – Țepeneag 2006: 85). Viața în Occident a adus multor scriitori români de valoare defprofesionalizarea și nerecunoașterea adevăratului lor statut intelectual.

De multe ori, cei care și-au părăsit ținuturile natale au suferit o adevărată fractură existențială. Ei au devenit meteci, „oamenii rupturii”, cum îi numea, numindu-se totodată pe sine, Sanda Stolojan (Stolojan 1996: 234), care definea exilul ca stare intermediară definitivă pentru indivizi aflați întotdeauna în zona de demarcație, la limita lucrurilor („corespund stării de exil pur, aceleia care se situează în afară, care este afară, mereu în prag” – Stolojan 1996: 74). Niciodată întoarsă cu totul spre orizontul occidental, ea s-a simțit totdeauna suspendată între două lumi, având rădăcini românești, dar și experiență franceză („Franța mă reține prin cultura ei, prin limbă, prin viața dusă la Paris – dar rămân cineva «de acolo»” – Stolojan, 1999: 23). Petru Dumitriu vorbea de fractura din viața sa sfârtecă prin actul plecării din România („Să pleci? Să-ți rupi viața în două? Ce, e un fleac? E jumătate de moarte” – Dumitriu 1995: 74), Bujor Nedelcovici a cunoscut dezagregarea ființei,

condiția scindată a proscrisului („Un exilat trăiește o criză existențială, o ruptură pe care o vrea lucidă, fără durere sau angoasă, o schizofrenie asumată și revelatoare” – Nedelcovici 2005: 552). În „situația-limită” a exilului (Ierunca 2000: 53), existența celor siliți să-și abandoneze țara nu și-a mai urmat cursul obișnuit, ci s-a desfășurat sub semnul discontinuității, a brutalei schimbări de direcție.

Neintegrați vreodată pe deplin în țara de adopție, incapabili să se asimileze localnicilor, mulți exilați au suferit de singurătate și izolare. Sanda Stolojan detecta complexul înstrăinării chiar în cazul celor care s-au bucurat de reușită materială sau profesională („mulți au reușit foarte bine la Paris. Poate că dacă fiecare ar fi sincer, ar mărturisi că se simte străin, sau singur sau alienat. Dar vanitatea te obligă, ții să te arăți într-o lumină cât mai favorabilă în saloanele mondene ale Exilului” – Stolojan 1996: 29). George Astaloș a perceput exilul ca o condamnare la solitudine („un exilat este, prin definiție, singur” – Astaloș 2004: 38). Separându-se mereu de ceilalți, Bujor Nedelcovici se ținuse departe de conașionalii cu alt mod de gândire decât el din România, iar în Franța s-a izolat de toți cei din jur („acolo m-am simțit tot timpul «un străin», iar aici sunt «străin printre străini»” – Nedelcovici 2005: 123). Stingher și retras la Paris, Paul Goma a fost chinat de însingurare („din ce în ce mai nesigur, mai singur” – Goma 1997a: 174). Unii proscriși au găsit cu greu o cale de a intra în legătură cu cei aflați în preajmă, căci au trăit cu sentimentul, persistent sau temporar, că *acasă* e de fapt în alt loc decât cel în care se găseau ei („și astăzi, la mai bine de 30 de ani de când m-am stabilit la Paris, am senzația că sunt în voiaj, sau în vacanță, și că ruperea mea de pământurile natale nu e decât o chestiune de săptămâni sau de luni” – Astaloș 2004: 18; vezi și Lovinescu 2001: 161). Lipsa memoriei comune cu cei din jur o împiedica pe Sanda Stolojan să se apropie de aceștia („Nu există nimeni cu care să putem evoca amintiri personale dinainte [...] lipsește vieților noastre acel «legato» propriu vieților oamenilor care nu au cunoscut ruptura cu locurile și persoanele care îi «cunosc dintotdeauna»” – Stolojan 1996: 99), George Astaloș se simțea rareori în largul său cu cei întâlniți, relațiile cu ei rămânând doar ocazionale („În condițiile exilului, unde contactele umane sunt puse sub semnul întâmplării și unde nu ești decât extrem de rar pe aceeași lungime de undă cu cei cu care vii în contact, osmoza relațională este aproape irealizabilă” – Astaloș 2004: 159). Un obstacol îl constituia „indiferența” occidentalilor, acuzată de Sanda Stolojan (Stolojan 1996: 182), dar și de Ilie Constantin, primit „corect”, dar „cu destulă nepăsare” în Franța (Constantin 2000: 231). Dincolo de răceala știută a celor din Apus, dezinteresul francezilor pentru problemele românești sau pentru drama Estului îl revolta pe Virgil Ierunca („Nimeni nu înțelege că, aiurea, oamenii sunt în război, în temnițe, n-au încheiat ciclul suferinței. Parizienii se bucură” – Ierunca 2000: 148). Aceeași impasibilitate îl scandaliza și pe Theodor Cazaban („Țările de dincolo de Cortina de fier căzuseră brusc, pentru opinia occidentală, într-un fel de neant [...] Francezii aveau cu totul alte preocupări, nu aveau timp pentru prăpădiții de exilați din Est” – Cazaban 2002: 105). Multă vreme, un refugiat din România comunistă avea toate șansele să se simtă marginalizat, suspectat ca reacționar sau îndepărtat de intelectualitatea de stânga din Apus: el era „respins ca fascist de îndată ce se declara anticomunist” (Lovinescu 1999: 85), tratat drept „reacționar” (Ierunca 2000: 64; vezi și 227, 337), „izolat, marginalizat, suduit ca «fascist» pentru simplul motiv că părăsise paradisul

popular din Est” (Ierunca 2000: 348; vezi și 356). În cuvintele lui Dumitru Țepeneag, „suntem marcați, suntem ciumați, noi, cei din Est; până și adevărul spuselor noastre, veracitatea experienței trăite într-un regim așa-zis socialist ne sunt puse aici la îndoială” (Țepeneag 2006: 163). În schimb, Petru Dumitriu s-a văzut tratat drept trădător de către cei cu simpatii pentru Uniunea Sovietică („m-am izbit de stânga comunizantă, sovietofilă. Era plină Germania. Ei priveau un om din Est ca pe un nedorit” – Dumitriu 1995: 94). Încercând sentimentul unei complexe alienări culturale și politice, Dumitru Țepeneag oscila în 1971 între a se întoarce în țară sau a rămâne la Paris („dubla înstrăinare pe care o are de suportat un intelectual venit din Est: altă limbă, altă cultură, și în plus, alt mod de gândire, alte idei politice” – Țepeneag 2006: 163). În decizia sa inițială de a reveni acasă a cântărit greu impresia de a fi oaspete nepofit în orice adunare artistică pariziană („nu pot scăpa de o senzație care se declanșează de fiecare dată când mă aflu într-un grup de intelectuali francezi: aceea de intrus, ba chiar de persona non grata” – Țepeneag 2006: 169). Pentru el, neputința proscrișilor de a coopera la inițiativele intelectuale sau civice ale francezilor era greu de acceptat („exilatul e un fel de «artist al foamei» [...] pentru că el nu participă pe deplin la viața social-culturală a țării gazdă” – Țepeneag 1993: 65). Atitudinea rezervată a parizienilor a contribuit la reacția de autoizolare a unor exilați apăsați de singurătate și înstrăinare.

Existența celor strămutați din țara lor a fost marcată de greutatea de adaptare. Sanda Stolojan observa dificultatea de a se vedea tratați ca toți cei din jur resimțită de scriitorii obișnuiți cu avantajele acordate lor în România, impas depășit cu mai multă lejeritate de cei supuși unui trai degradant în comunism, care se acomodau relativ rapid și uitau dorul de țară, de familie sau de obiceiurile de odinioară („Să stai la rând, o dată stabilit la Paris, iată obstacolul psihologic cel mai greu de trecut pentru nou-veniți. Unii sosesc atât de umiliți de viața sub jugul comunist încât se adaptează mai ușor [...] Ceilalți, mai ales intelectualii [...] suferă de a se regăsi în rând cu toată lumea” – Stolojan 1996: 67). Amintindu-și propriile trăiri la sosirea în Apus, ea și-a evocat crisparea inițială în mediul străin, incapacitatea de a-i înțelege pe francezi, precum și de a le transmite acestora obsesiile românești („Eram naivi, nu realizam în ce măsură lumea de unde veneam le era cu totul necunoscută și de neînțeles. Cu timpul, lucrurile s-au decantat, am învățat să ne purtăm după «uzanțe», adică să situăm oamenii, să cunoaștem obiceiurile, limbajul, nuanțele acestei societăți” – Stolojan 1996: 173). Una dintre cele mai grele încercări ale exilului era deprinderea cu modul de a fi al parizienilor, „efortul de adaptare la mentalitatea altei lumi” (Astaloș 2004: 89), „acomodarea la o altă viață, ritm, limbă, climă și presiune atmosferică [...] a te integra într-o atmosferă, un stil, un ritual comportamental, altul decât cel în care ai trăit, un fel de a fi în relațiile cu oamenii” (Nedelcoviți 2004). Dinu Flămând și-a mărturisit neputința de a se aclimatiza integral: din pricina diferențelor de mentalitate, nu și-a putut însuși până la capăt unele din uzanțele occidentale („unele lucruri n-o să le pot face niciodată așa cum le fac ei” – Flămând 1993). Rupt de ambianța dușmănoasă din România, Bujor Nedelcoviți s-a obișnuit greu cu cea străină („Mă aflu mereu între bucuria de a fi scăpat de «acolo» și imposibilitatea de a fi «aici»”. Acolo eram rupt de un mediu ostil și străin, aici sunt străin de un mediu străin, fără să fie ostil” – Nedelcoviți 2005: 77–78). Învățat cu rezerva de acasă, el a avut dificultăți în a porni în lume la atac „în această «bătălie a

junglei» de fiecare zi” („Acolo» aveam o vizuină a mea, o scorbură protectoare. «Aici» sunt obligat să ies în stradă, în arenă, cu cuțitul pregătit săucid” – Nedelcovici 2005: 84). Efortul de a-și însuși stilul de viață occidental a fost costisitor pentru mulți exilați.

Unii intelectuali ajunși în Franța nu au idealizat neapărat lumea în care s-au transplatat, ci i-au sesizat acut neajunsurile. Văzând în Occidentul Europei o lume a indiferenței, „școala inimii reci” (Dumitriu 1995: 88), un deșert ostil „pustiu, dușmănos, fără inimă” (Dumitriu 1995: 96), Petru Dumitriu l-a încriminat pentru neobișnuita „sterilitate mentală, lipsă de curiozitate, lipsă de încredere” (Dumitriu 1995: 97), ca și pentru „dezorientarea, criza de valori” de aici (Dumitriu 1995: 103). La rândul său, cât timp a mai putut decide singur, Dumitru Țepeneag a preferat să înfrunte riscurile întoarcerii la București decât să se lase absorbit într-o societate consumistă fără griji și fără personalitate („Cu toate aceste perspective deloc surâzătoare, tot e mai bine să mă întorc decât să rămân să mă dizolv în acest Occident tembelizat și narcotizat” – Țepeneag 2006: 246-247). Sanda Stolojan sesiza și inconvenientele ce contrabalansau avantajele traiului parizian: relativitatea valorilor alături de libertatea conștiinței sau expresiei, limitele asumate alături de libertatea de acțiune („paradoxurile libertății în Occident: libertatea religioasă și bisericile pustii, libertatea de gândi și de a scrie și valoarea relativă a lucrurilor, indiferența oamenilor, libertatea de a-și alege acțiunile și constrângerile nevăzute care dictează aceste alegeri” – Stolojan 1996: 182). Incapabili să mai suporte viața din România, scriitorii au conștientizat și imperfecțiunile țării lor de adopție.

Cei care au părăsit România nu s-au simțit mereu în largul lor în noua viață. Unii consideră că exilul i-a alterat („Exilul: modifică, modelează, mutilează uneori” – Goma 1997a: 123; „Pentru orice scriitor, exilul e ca un fel de castrare, de mutilare gravă” – Țepeneag 2000: 145). Au trăit mereu cu sentimentul lipsei de stabilitate („de ce n-aș numi depeizare acest sentiment de neintegrare pe care-l resimt de când sunt aici? Senzație de vis monoton, de temporar și trecător, de precar” – Țepeneag 2006: 162). Uneori, s-au găsit pe pragul cedării nervoase („De când am sosit în Franța, am sesizat că mă aflu într-o continuă transă [...] Poate din cauza unui mare consum nervos” – Nedelcovici 2005: 110) ori au înfruntat chiar riscul nebuniei („Exilul [...] presupune o mare forță morală și spirituală. Dacă nu ai această putere, te sinucizi sau înnebunești” – Nedelcovici 2004). Au suferit de melancolie și regret, de dorul adânc pentru persoanele și locurile dragi lăsate în urmă („Nu am decât nostalgie [...] «suferința pe care ne-o creează proximitatea îndepărtatului» [...] dorință de întoarcere” – Cazaban 2002: 24), au îndurat răul fizic și insomnia („Am dureri de cap și amețeli” – Nedelcovici 2005: 42; „Patru luni de când inima s-a revoltat. Abia acum a înțeles că «se află» pe un alt teritoriu și într-un alt timp” – Nedelcovici 2005: 53). S-au simțit de multe ori părăsiți de șansă („această (con)știință mă făcea profund nefericit: după ce că eram sărac [...] făr-de-noroc (și făr-de-țară), să nu pot eu publica măcar o cărțuție, în românește?” – Goma 1997a: 297). Au fost descumpăniți („figuri triste, dezorientate: exilații” – Nedelcovici 2005: 41) și obosiți („E bine, dar foarte obositor. Și totuși! N-am voie să mă descurajez!” – Nedelcovici 2005: 92). Adesea s-au lăsat cuprinși de îngrijorare („iată-mă din nou la Paris [...] dezabuzat și neliniștit, așteptând «să treacă timpul»” – Țepeneag 2006: 91, „Aici la Paris, tot timpul am fost nemulțumit” – Țepeneag 2006: 161; „În ciuda

atâtor activități care-mi vâneau timpul în care aș fi putut să mă întreb care mi-este rostul [...] persistau [...] foite mângălite cu neliniștile și traumele care nu voiau să dispară” – Lovinescu 2001: 217). N-au mai avut încredere în ei și în viitor („nu mai știu ce vreau și uit ce să doresc” – Ierunca 2000: 158; „e vremea să mă întreb ce voi deveni. Ca în atâtea nopți, doresc nimicitor de tare să nu mă mai deștept dimineața” – Ierunca 2000: 160; „din ce în ce mai nesigur, mai singur” – Goma 1997a: 174; „Incertitudinea mi-a zdruncinat forțele fizice și morale” – Nedelcovici 2005: 95). Li s-a întâmplat să fie de-a dreptul deznădăjduiți („Acum am traversat limita ultimă a disperării senine” – Nedelcovici 2005: 94; „mi-e insuportabil ca sărăcie, ca disperare, ca dor de țărișoară” – Goma 1997a: 209).

Reiese din cele de mai sus că intelectualii exilați au prețuit înlesnirile noii lor vieți, libertatea de mișcare și creație, posibilitatea de a cunoaște o altă lume, ca și de a adânci cunoașterea de sine. Cu toate acestea, ei au perceput cu acuitate și neajunsurile condiției lor de strămutați, de la dificultățile materiale la deprofesionalizare, de la singurătate și izolare la greutatea de adaptare. Confesiunile scriitorilor români stabiliți la Paris dau seamă în egală măsură de luminile și umbrele exilului.

Bibliografie

A. Bibliografie critică

- Anghelescu 2000: Mircea Anghelescu, *Cămașa lui Nessus*, București, Editura Cartea românească.
- Băciuț 2006: Nicolae Băciuț, *Literatura exilului, exilul literaturii*, Târgu Mureș, Editura Nico.
- Băileșteanu 1999: Florin Băileșteanu, *Personalități culturale românești din străinătate*, București, Editura Romania Press.
- Behring 2001: Eva Behring, *Scriitori români din exil, 1945-1989. O perspectivă istorico-literară*, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Binder 1993: Inge Binder, *Exilul ca experiență culturală. Asociații și instituții românești în apus, 1945-1989*, Münster, teză de doctorat
- Chihaia 1991: Pavel Chihaia, *Fața cernită a libertății: douăzeci de convorbiri la Europa liberă*, București, Editura Jurnalul literar.
- Constantinescu 1995: Silvia Constantinescu, *Exil. Oameni și idei*, Skogas, Editura Curierul românesc.
- Cristea 1994: Mihaela Cristea, *Experiența inițiativă a exilului*, București, Editura Roza vânturilor.
- Firan, Popa 1994: Florea Firan, Constantin Popa, *Literatura diasporei*, Craiova, Editura Macedonski.
- Florescu 1998, Nicolae Florescu, *Întoarcerea proscrisilor. Reevaluări critice ale literaturii exilului*, București, Editura Jurnalul literar.
- Florescu 2000, Nicolae Florescu, *Noi, cei din pădure. Reevaluări critice ale literaturii exilului*, București, Editura Jurnalul literar.
- Glodeanu 1999: Gheorghe Glodeanu, *Incursiuni în literatura diasporei și disidenței*, București, Editura Libra.

- Hossu-Longin 1999: Valentin Hossu-Longin, *A doua Românie*, București, Editura Fundația Culturală Libra.
- Ierunca 1991: Virgil Ierunca, *românește*, București, Editura Humanitas.
- Ierunca 1993: Virgil, Ierunca, *Subiect și predicat*, București, Editura Humanitas.
- Ierunca 1995: Virgil, Ierunca *Semnul mirării*, București, Editura Humanitas.
- Lovinescu 1990: Monica Lovinescu, *Unde scurte. Jurnal indirect*, București, Editura Humanitas.
- Lovinescu 1993: Monica Lovinescu, *Unde scurte II. Seismograme*, București, Editura Humanitas.
- Lovinescu 1994a: Monica Lovinescu, *Unde scurte III. Posteritatea contemporană*, București, Editura Humanitas.
- Lovinescu 1994b: Monica Lovinescu, *Unde scurte IV. Est-etice*, București, Editura Humanitas.
- Lovinescu 1995: Monica Lovinescu, *Unde scurte V. Pragul*, București, Editura Humanitas.
- Lovinescu 1996: Monica Lovinescu, *Unde scurte VI. Insula Șerpilor*, București, Editura Humanitas.
- Manolescu 2003: Florin, Manolescu *Enciclopedia exilului literar românesc, 1945-1989*, București, Editura Compania.
- Marinescu 1999-2004, Aurel Sergiu Marinescu, *O contribuție la istoria exilului românesc I-II*, București, Editura Vremea.
- Pelin 2002: Mihai Pelin, *Opisul emigrației politice. Destine în 1222 de fișe alcătuite pe baza dosarelor din arhivele Securității*, București, Editura Compania.
- Pelin 1996: Mihai Pelin (coord.), *Cartea Albă a Securității. Istorii literare și artistice 1969-1989*, București, Editura Presa românească.
- Popa 1998: Mircea Popa, *Reîntoarcerea în Ithaca. Scriitori români din exil*, București, Editura Globus.
- Popescu 2001: Titu Popescu, *Convorbiri despre exil și literatură*, București, Editura Jurnalul literar.
- Ulici 1996: Laurențiu Ulici, *Scriitori români din afara granițelor țării*, București, Editura Fundația Lucefărul.
- Ungureanu 1995: Cornel, Ungureanu *La vest de Eden, O introducere în literatura exilului*, vol. I, Timișoara, Editura Amarcord.
- Ungureanu 2000: Cornel, Ungureanu *La vest de Eden, O introducere în literatura exilului*, vol. II, Timișoara, Editura Amarcord.

B. Opere

- Astaloș 2004: George Astaloș, *Exil*, București, Editura Casa Radio.
- Cazaban 2002: *Captiv în lumea liberă: Theodor Cazaban în dialog cu Cristian Bădiliță*, Cluj, Editura Echinox.
- Constantin 2000: Ilie Constantin, *Dublul ocean*, București, Editura Muzeul literaturii române.
- Dumitriu 1995: George Pruteanu, *Pactul cu diavolul: șase zile cu Petru Dumitriu*, București, Editura Albatros.
- Flămând 1993: Dinu Flămând, *Mi se pare absolut firesc să trăiesc în Paris și să am sufletul în Transilvania*, interviu cu George Arion, „Flacăra”, 44.
- Flămând 2000a: Dinu Flămând, *Ar trebui să ne exilăm cu toții*, interviu de Veronica Bălaj, „Orizont”, 3.
- Flămând 2000b: Dinu Flămând, interviu cu Ion Longin Popescu, „Formula AS”, 421.
- Goma 1997a: Paul Goma, *Jurnal pe sărite (1978-1993)*, București, Editura Nemira.

- Goma 1997b: Paul Goma, *Jurnal de căldură mare (28 iunie-11 iulie 1989)*, București, Editura Nemira.
- Goma 1997c: Paul Goma, *Jurnal de noapte lungă (septembrie-decembrie 1993)*, București, Editura Nemira.
- Goma 1998: Paul Goma, *Jurnal unui jurnal*, Cluj, Editura Dacia.
- Ierunca 2000: Virgil Ierunca, *Trecut-au anii...*, București, Editura Humanitas.
- Lovinescu 2002: Monica Lovinescu, *Jurnal 1981-1984*, București, Editura Humanitas.
- Lovinescu 2003a: Monica Lovinescu, *Jurnal 1985-1988*, București, Editura Humanitas.
- Lovinescu 2003b: Monica Lovinescu, *Jurnal 1990-1993*, București, Editura Humanitas.
- Lovinescu 1999: Monica Lovinescu, *La apa Vavilonului*, I, București, Editura Humanitas.
- Lovinescu 2001: Monica Lovinescu, *La apa Vavilonului*, II, București, Editura Humanitas.
- Nedelcovici 2000: Bujor Nedelcovici, *Șarpele se afla acolo încă de la început*, interviu de Elena Budu, „România literară”, 36.
- Nedelcovici 2004: Bujor Nedelcovici, răspuns la ancheta *Scriitori români în exil* realizată de Cornel Nistea, „Discobolul”, 7-9.
- Nedelcovici 2005: Bujor Nedelcovici, *Jurnal infidel. Opere complete 5*, București, Editura Alfa.
- Papilian 1992: Alexandru Papilian, *Sunt sedus de jurnalistică*, interviu cu Aurelia Boriga, „Zig-zag”, 14.
- Stolojan 1996: Sanda Stolojan, *Nori peste balcoane. Jurnal din exilul parizian*, București, Editura Humanitas.
- Stolojan, 1999: Sanda Stolojan, *Ceruri nomade. Jurnal din exilul parizian 1990-1996*, București, Editura Humanitas.
- Tănase 2004: Virgil Tănase, răspuns la ancheta *Scriitori români în exil* realizată de Cornel Nistea, „Discobolul”, 7-9.
- Tănase 1996: Virgil Tănase, *România mea*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Țepeneag 2003: Dumitru Țepeneag, *Clepsidra răsturnată. Dialog cu Ion Simuț*, Pitești, Editura Paralela 45.
- Țepeneag 1993: Dumitru Țepeneag, *Reîntoarcerea fiului la sânul mamei rătăcite*, Iași, Editura Institutul European.
- Țepeneag 2000: Dumitru Țepeneag, *Războiul literaturii nu s-a încheiat*, București, Editura All.
- Țepeneag 2006: Dumitru Țepeneag, *Un român la Paris. Pagini de jurnal*, București, Editura Cartea Românească.
- Vișniec 2007: Matei Vișniec, *Am fost fericit. Ca un zeu*, interviu cu Angela Furtună, „Agonia”, 2.

Les lumières et les ombres de l'exil vues par les écrivains roumains établis à Paris après la deuxième guerre mondiale

Les confessions des écrivains roumains établis à Paris après 1945 relèvent en égale mesure les lumières et les ombres de l'exil. Les intellectuels exilés ont su apprécier les facilités que leur offrait leur vie nouvelle, la liberté de circuler et de s'exprimer, la possibilité de connaître un autre monde et de se connaître à fond eux-mêmes. Malgré cela, ils ont ressenti durement les effets de leur condition de déracinés : les difficultés matérielles, le risque de se déprofessionnaliser, la solitude et l'isolement, l'adaptation à un milieu inconnu.

*Institutul de Teorie și Istorie Literară „G. Călinescu”, BUCUREȘTI,
ROMÂNIA*

